

I. Wstęp

1. Uwagi edytorskie

W trakcie badań i redakcji monografii wyłoniły się pewne problemy, których pojawienie się było nieuniknione i które nie zawsze można było w sposób jednoznaczny i konsekwentny rozwiązać. Bywa tak w przypadku prac podejmujących tematykę opartą na szerokim materiale źródłowym, gdzie wielość języków i systemów graficznych i fonologicznych oraz towarzyszących im kwestii transkrypcji i transliteracji powoduje zatrważającą niekiedy liczbę problemów wymagających rozstrzygnięcia przez autora. Dochodzi do tego pojawiający się niekiedy w badaniach orientalistycznych chaos terminologiczny, który sprawia, że ustalenie jednoznacznych zasad w tym zakresie jest niezwykle trudne lub wręcz niemożliwe. Problemów jest oczywiście znacznie więcej, wobec czego będą tu poruszone jedynie te najważniejsze.

Nazwy i terminy orientalne, tam gdzie było to konieczne i możliwe, podane zostały w pisowni oryginalnej i transkrypcji, niekiedy też – zwłaszcza w przypadku języka średnioperskiego – w transliteracji. Transkrypcja została dostosowana do źródła, z którego pochodzi dany termin, w związku z czym będą występować różne transkrypcje w zależności od języka. Dlatego jeden i ten sam termin może pojawić się w alternatywnych zapisach, zwłaszcza gdy występuje zarówno w języku perskim, jak i arabskim, np.: (pers.) *Sirāf* / (ar.) *Sīrāf*, (pers.) *Toghozghoz* / (ar.) *Tuğuzğuz*, (pers.) *Bartāyel* / (ar.) *Bartāyīl*, (pers.) *Solāhet* / (ar.) *Sulāhit*, (pers.) *ğazire* / (ar.) *ğazīra* itd. Z językiem arabskim nie wiąże się żaden problem w tym względzie, ponieważ ma on opracowaną dość jednoznaczną transkrypcję naukową, natomiast

w przypadku języka perskiego kwestia jest bardziej złożona. Dlatego w pracy tej konieczne było obranie jednej z wersji naukowej transkrypcji dla tego języka. Została zatem wybrana transkrypcja bazująca na fonetyce współczesnej standardowej perszczyzny używanej w Iranie. Mimo że praca jest oparta o stare źródła, nie uznano za celowe stosowanie transkrypcji archaizującej, nie będzie więc takich form, jak *Garšāspnāma* zamiast *Garšāspnāme*, Firdausi zamiast Ferdousi, *gurz-i girān* zamiast *gorz-e gerān*, *Rōyēn diž* zamiast *Ruyin dež* itd. Również maniera arabizująca w transkrypcji tekstów perskich, polegająca na zachowaniu oryginalnych wartości fonetycznych liter arabskich zamiast ich perskich odpowiedników, nie będzie nigdzie stosowana, zatem nie wystąpią takie formy, jak *Muğmalu't-tawāriḥ wa'l-kiṣaṣ* zamiast *Moğmalo't-tavāriḥ va'l-ghesas*. W transkrypcji fragmentów z tekstów perskich pojawia się niekiedy myślnik w roli łącznika, najczęściej w konstrukcjach izafetowych i spójnikowych, ewentualnie przed prepozycją *-rā*. Oprócz tych typowych zastosowań łącznik został niekiedy zastosowany w transkrypcji fragmentów poetyckich *Garšāspnāme* dla zaznaczenia lekcji zgodnej z wymogami perskiej prozodii, np. *z-andāze* zamiast *ze andāze* (ز اندازه). W cytatach z *Šāhnāme* w przekładzie Władysława Dulęby została zachowana oryginalna polska pisownia zastosowana przez tłumacza.

W odniesieniu do języka średnioperskiego została obrana transkrypcja bazująca na ustaleniach Mackenziego. Nazwy chińskie podano w transkrypcji uproszczonej wraz z dodanym w nawiasie (tam, gdzie było to możliwe) odpowiednikiem według obowiązującej obecnie znormalizowanej transkrypcji pinyin. Nazwy i terminy pochodzące z innych niż wymienione języków pojawiają się sporadycznie i stosowana transkrypcja nie zawsze będzie odpowiadać ścisłym wymogom naukowym, choćby ze względów technicznych, tj. z powodu braku niektórych specjalistycznych fontów. Dotyczy to na przykład sanskrytu i pozostałych języków Indii, a także języków z obszaru Indonezji. W transkrypcji języka rosyjskiego w odnośnikach do literatury naukowej w tym języku występuje jeden z wielu systemów stosowanych w Polsce i Europie.

W przypadku znanych i przyswojonych do języka polskiego nazw obcych, także orientalnych, zastosowano najpowszechniejszą w polszczyźnie transkrypcję uproszczoną (Teheran, Suza, Tanger, Kanton itd.), zaś w mniej oczywistych sytuacjach mieszaną (Chorāsān, Kābul). Nie dotyczy to tytułów i miejsc wydania w bibliografii i przypisach, gdzie transkrypcja uproszczona nie występuje. Większość nazw geograficznych, tytuły książek i dzieł oraz niektóre słabo przyswojone lub w ogóle nieprzyswojone polszczyźnie terminy (np. *nard*), zostały zanotowane kursywą. Nie dotyczy to nazw geograficznych powszechnie znanych (Afryka, Andaluzja) oraz nazw ważniejszych współczesnych miejscowości (np. Kāzerun, Bam). Imiona własne zapisane zostały czcionką zwykłą.

Należy w kilku słowach wspomnieć o systemie referencji tekstowych, zwłaszcza w odniesieniu do *Garšāspnāme*. Podstawą badań przeprowadzonych w tej pracy jest perski tekst drugiego wydania w opracowaniu Habiba Yaghmāyi z roku 1975, wobec czego wszelkie odniesienia do tego dzieła i jego tekstu pojawiające się w tej pracy będą dotyczyć tej właśnie edycji. W odnośnikach podawane są strona i numer wersu (bejtu) po ukośniku. Taki system wynika z dość niewygodnej metody oznakowania tekstu przyjętej przez wydawcę dzieła. W niektórych sytuacjach, oczywiście tam, gdzie ma to uzasadnienie, podany został numer rozdziału. W pozostałych przypadkach odwołania źródłowe również są zgodne z systemami zastosowanymi przez wydawców, z tym zastrzeżeniem, że niezależnie od ustalonego dla każdej pozycji oznakowania z podziałem na rozdziały, paragrafy, ustępy itd., podane są również strony w konkretnych edycjach wykorzystanych w tej pracy. Wyjątkami od tej reguły są teksty Starego Testamentu, Koranu oraz wielotomowego leksykonu języka perskiego *Loghatnāme-ye Dehxodā*, co do których nie ma takiej potrzeby (kryterium referencyjnym są hasła). Daty wydań w przypadku literatury naukowej publikowanej w Iranie zostały podane w takiej formie, w jakiej figurują w stopce wydawniczej, a zatem według kalendarza słonecznego ery hidżry i tylko tam, gdzie było to możliwe, zastosowana została dodatkowo konwersja na daty kalendarza gregoriańskiego (np. wydawca podał datę również według ery chrześcijańskiej). Uznano, że podawanie wyłącznie dat gregoriańskich byłoby z różnych względów bezcelowe, po pierwsze dlatego, że bez podanego miesiąca publikacji prawidłowe określenie roku według ery chrześcijańskiej jest praktycznie niemożliwe i wówczas data wydania byłaby obciążona błędem z dokładnością do jednego roku, po drugie zaś w danych bibliograficznych książek wydawanych w Iranie wszędzie występują daty hidżry używane w tym kraju, stąd łatwiej zidentyfikować wydanie, posługując się erą muzułmańską. Aby szybko przeliczyć słoneczny muzułmański rok wydania stosowany w Iranie na odpowiadający mu rok kalendarza gregoriańskiego, należy dodać do daty irańskiej liczbę 621 lub 622 w zależności od miesiąca wydania. Inaczej rzecz się ma ze współczesnymi publikacjami ukazującymi się w krajach arabskich, gdzie najczęściej stosuje się datowanie według ery gregoriańskiej, ewentualnie podaje się dodatkowo datę ery muzułmańskiej (hidżry) zgodnie z kalendarzem księżycowym. W tym wypadku zostały zastosowane wyłącznie daty europejskie.

Sposób referencji źródłowych jest tradycyjny, z przypisami u dołu każdej strony i z jednolitą numeracją odwołań przez całą pracę. Jedynym odstępstwem od tradycji jest zastosowanie odwołań do prac publikowanych w internecie. Istnieją już poważne projekty naukowe realizowane tylko w sieci, czego przykładem w tej pracy są odwołania do słowników sumeryjskiego i akadyjskiego. Ciekawym przypadkiem jest bez wątpienia jeden z eksponatów

Muzeum Luwru, który został omówiony w pracy ze wskazaniem na adres oficjalnej strony internetowej muzeum, gdzie wszystkie zabytki zostały dokładnie skatalogowane, zilustrowane i skomentowane w taki sam profesjonalny sposób jak w tradycyjnych katalogach wychodzących drukiem.

2. Uwagi dotyczące terminologii

W kwestii terminologii jedna z zauważalnych kontrowersji daje o sobie znać już w tytule monografii. Chodzi mianowicie o termin „średniowieczny”, zastosowany w odniesieniu do eposu *Garšāspnāme*. Przymiotnik ten, początkowo odnoszący się wyłącznie do europejskiego obszaru cywilizacyjnego, został tu użyty w sensie najszerszym z możliwych, a zatem w znaczeniu tego okresu w dziejach powszechnych, który nastąpił po epoce starożytnej w oderwaniu od pierwotnych źródeł towarzyszącej mu konotacji geograficznej i kulturowej. Termin „wieki średnie” poddaje się definiowaniu w mniejszym stopniu niż nazwy pozostałych epok historycznych, co wynika z tego, że jest najbardziej względny i najmniej pozytywny we wskazywaniu na swój desygnat. Oznacza on jedynie to, co jest pośrodku – pomiędzy dwiema innymi epokami, starożytną i nowożytną – i dlatego jest nieco nie-dookreślony. Pozwala to na rozszerzenie jego pierwotnego zastosowania, odnoszącego się do dziejów Europy, gdzie jego desygnat jest zdecydowanie bardziej precyzyjny. Europejscy mediewiści zapewne nie są zachwyceni stosowaniem – dość zresztą powszechnym – ukutej przez nich terminologii do obszarów pozaeuropejskich, jednak czasami względy wygody biorą górę nad ortodoksyjną poprawnością. Podobne obiekcje mogą wnosić orientaliści, kierując się specyfiką obszaru cywilizacyjnego Bliskiego i Środkowego Wschodu. Sięgnięcie po pojęcie „średniowiecze” w odniesieniu do Iranu i – ogólniej – do Bliskiego Wschodu czy obszaru śródziemnomorskiego w okresie po pojawieniu się islamu należy jednak uznać za dopuszczalne. Jest to na tyle wyraźna i znacząca cezura dla całego terytorium rozciągającego się od Europy po Azję Przednią i Afrykę Północną, że można mówić o nowej epoce, mniej więcej odpowiadającej europejskiemu średniowieczu. Zastosowanie terminu „średniowieczny” przez polską arabistkę Marię Kowalską w jej pracy poświęconej arabskiej literaturze podróżniczej niechaj będzie dodatkowym argumentem dla sięgnięcia po to określenie¹. W tej książce przymiotnik ten będzie używany w podobnym kontekście.

¹ M. Kowalska, *Średniowieczna arabska literatura podróżnicza*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CCCXVII, Prace Historycznoliterackie, zeszyt 25, Kraków 1973.

Drugim, nie mniej istotnym, a zwłaszcza z perspektywy iranistycznej ważkim problemem terminologicznym jest zastosowanie nazw „Iran” i „Persja”. Nazwa „Iran” ma bardzo stare pochodzenie i była w użyciu przez długie wieki, a właściwie tysiąclecia, począwszy od czasów poprzedzających ukształtowanie się kompleksu etniczno-terytorialnego Iranu, kiedy ludy nazywające siebie Ariami migrowały po rozległych obszarach Bliskiego i Środkowego Wschodu. Należy przy tym oczywiście brać pod uwagę zgodną z zasadami fonologii języków irańskich ewolucję od etnonimu *Airiānqm* / *Āriā* po toponim *Ariān* / *Ērān* > *Irān*. Problem polega jedynie na tym, że owa ciągłość jednoznacznego stosowania tego terminu odnosi się tylko do samych Irańczyków, którzy nie mieli powodu, by uciekać się do innych określeń dla zdefiniowania swej tożsamości. Dlatego w inskrypcjach i rękopisach średnioperskich, w *Šāhnāme* Ferdousiego, *Garšāspnāme*, w pozostałych utworach epiki oraz w historiografii w języku perskim stosowane są konsekwentnie określenia „Iran” i „Irańczycy”.

Komplikacje zaczynają się, gdy w źródłach historycznych, najpierw w asyryjskich annałach, a następnie u greckich dziejopisów zaczęły się pojawiać nazwy plemienne ludów irańskich, zwłaszcza Medów i Persów, którzy byli twórcami pierwszych irańskich organizmów państwowych. To te dwa etnonimy posłużyły Grekom do identyfikacji i opisu potężnych sąsiadów ze wschodu. Znamienne, że Grecy nazywali zmagania toczone z państwem Achemenidów wojnami medyjskimi, zaś termin „wojny perskie” wszedł w użycie później. Od czasów Grecji klasycznej Irańczyków określano w Europie mianem Persów, w czasach rzymskich zaś, kiedy na obszarze irańskim rządili Arsacydzi, stosowano również etnonim „Partowie”. Tak pozostało do schyłku starożytności, a nawet w epoce po upadku państwa Sasanidów. W językach europejskich nadal chętniej używa się tradycyjnych terminów „Persja” i „Persowie”, zwłaszcza w odniesieniu do czasów dawniejszych. W Europie długo posługiwano się jedynie etnonimem, ponieważ pierwotnie toponim „Persja” i „Persyda (Persis)” był zarezerwowany dla jednego z regionów leżących w państwie irańskim, mianowicie dzisiejszej prowincji *Fārs* / *Pārs*, w języku staroperskim *Pārsa*, będącej terytorium plemiennym Persów. Sytuację wikła dodatkowo występowanie w języku arabskim terminu *al-Furs* (الفرس), stanowiącego collectivum etniczne odnoszące się do Persów / Irańczyków. Etonim ten istniał obok nazwy prowincji w brzmieniu *Fāris* oraz całego kraju w formie *Irān* (ایران). Dlatego w tekście tej pracy, z wyjątkiem sytuacji szczególnych, najczęściej są stosowane nazwy „Iran” i „Irańczycy” oraz „irański”. Jedynie w odniesieniu do języka i literatury występuje termin „perski”. Natomiast we wszystkich cytowanych źródłach zachowana jest oryginalna, występująca tam terminologia.

II. Metodologia i stan badań nad *Garšāspnāme*

1. Specyfika badań

Badania, których rezultatem jest ta książka, mają charakter złożony, po części filologiczny, historyczny i źródłowy, co z natury rzeczy rzutuje na strukturę i przebieg dyskursu. Ponieważ epos *Garšāspnāme* nie został w żaden sposób przyswojony literaturze i nauce polskiej, a zarówno krytyczne wydanie oryginału opublikowane w Iranie, jak i przekłady dzieła są praktycznie niedostępne, uznano za stosowne zamieścić szczegółowe omówienie treści utworu wraz z tłumaczeniami niektórych charakterystycznych fragmentów. Epos *Garšāspnāme* był przedmiotem kompleksowych dociekań naukowych w języku polskim jedynie raz, wiele lat temu, w roku 1946; było to dziełem Mariana Molé, który napisał na ten temat nigdzie nie publikowaną tezę doktorską. W swojej pracy, która poza tym miała zupełnie inny charakter niż prezentowane tu badania, zawarł zwięzłe streszczenie dzieła, jednak daleko skromniejsze od obszernego omówienia zaprezentowanego w tym opracowaniu. W rozdziale poświęconym kontekstom porządku relacyjno-opisowego zamieszczono również wyczerpującą charakterystykę źródeł, czyli de facto omówienie głównych dzieł literatury geograficzno-podróżniczej w językach perskim i arabskim, wykorzystanych w badaniach. Było to konieczne, ponieważ na niwie iranistyki, zwłaszcza w odniesieniu do badań nad epiką perską, tego typu materiał źródłowy stanowi bezprecedensowy ewenement wymagający szczególnej uwagi. Nie dotyczy już jednak źródeł wykorzystanych w rozdziale o kontekstach porządku

heroiczno-mitycznego, które są świetnie znane iranistom, dlatego charakterystyka Awesty, piśmiennictwa średnioperskiego i eposu Ferdousiego byłaby nie tylko zbędna, ale nawet nie na miejscu.

W badaniach nad kontekstami kulturowymi dzieła Asadiego nie sięgnięto po paralele indyjskie, które tutaj zostały jedynie zasygnalizowane. Paralele takie istnieją i winny być przedmiotem badań, tym bardziej że postać awestyjskiego *Kərəsāspy* ma swój odpowiednik w mitologii indyjskiej. Jednak przy badaniu eposu *Garšāspnāme* i jego kontekstów sięganie po mitologię indyjską jest bezcelowe, ponieważ bohater narracji Asadiego wywodzi się z pierwowzoru awestyjskiego, z którym łączy go poddająca się naukowej dyskusji relacja, nie zaś indyjskiego. Natomiast badanie relacji staroirańskiego *Kərəsāspy* z jego odpowiednikiem z mitologii Indii niewątpliwie ma sens i mogłoby przynieść pozytywne wyniki i interesujące wnioski. Jest to jednak zupełnie odrębne, niemające zastosowania do *Garšāspnāme*, zadanie badawcze dla osób zajmujących się mitologią i językami Indii. W doborze materiału źródłowego służącego za podstawę do badań w tej pracy nie uwzględniono również obszernego kompleksu utworów epickich powstałych po Ferdousim. Utwory te, z których większość powstała w XII wieku jako naśladownictwo *Šāhnāme* oraz uzupełnienie i rozwinięcie wątków pominiętych bądź potraktowanych nie dość obszernie w dziele mistrza z Tusy, niezaprzeczalnie w jakiś sposób stanowią jeden z kontekstów *Garšāspnāme*. Jednak jest kilka powodów, dla których nie zostały tu uwzględnione. Po pierwsze, jako najdoskonalszy, najpełniejszy i najbardziej wiarygodny reprezentant irańskiej epiki heroicznej, mogący najlepiej posłużyć za przykład kontekstu porządku heroiczno-mitycznego *Garšāspnāme*, został wybrany utwór Ferdousiego. Bez wątplenia wybór ten nie powinien dziwić. Po drugie, utwory epickie naśladujące *Šāhnāme* podejmują wątki „niszowe”, biorąc na warsztat dzieje drugo- i trzeciorzędnych herosów dawnej tradycji irańskiej. Po trzecie, mimo że opiewani przez autorów tych dzieł bohaterowie należą w przytłaczającej większości do rodu herosów *sistāńskich* wywodzących swe pochodzenie od *Sāma* (w dużej mierze tożsamego z *Garšāspem*), postać *Garšāspa* wspomniana jest w nich wyłącznie jako eponim niektórych członków rodu, nie występując w charakterze protagonisty wydarzeń.

W związku z podkreślonym wyżej charakterem badań wszelkie odniesienia do materiału źródłowego dotyczą tekstów oryginalnych, nie zaś przekładów. Priorytetem w wyborze wydań tekstów było zastosowanie kryterium naukowego, a zatem wszędzie tam, gdzie istniała taka możliwość, korzystano z dobrych wydań krytycznych. Pojawiające się sporadycznie wskazania na źródła chińskie, indyjskie, indonezyjskie są pośrednie i pochodzą bądź z tłumaczeń (francuskich Gabriela Ferranda), bądź z opracowań, na które powołano się w przypisach. Nie wchodziły one zresztą w skład głównej bazy

źródłowej monografii. Tam, gdzie było to możliwe, są odwołania zarówno do oryginału, jak i do przekładu. Po pierwsze po to, aby umożliwić osobom zainteresowanym, a nieznającym danego języka, konfrontację też zawartych w pracy z materiałem źródłowym. Po drugie, dobrze opracowanym przekładom towarzyszą zazwyczaj interesujące komentarze, dostarczające dodatkowej informacji. Przekład często jest też wnoszącą nowe wątki interpretacją tekstu. Dotyczy to zwłaszcza źródeł w języku średnioperskim, gdzie wydania oryginału zazwyczaj zawierają również transliterację, transkrypcję oraz próbę przekładu. Z niektórymi tłumaczeniami, które w przypadku tego akurat języka są daleko idącą wykładnią tekstu oryginału, prowadzona jest na kartach tej pracy dyskusja.

W rozważaniach związanych z *Šāhnāme* za podstawę badań przyjęto wydanie moskiewskie, które mimo upływu dziesiątek lat nadal stanowi jedną z klasycznych i wyjątkowo solidnych edycji dzieła. Natomiast równolegle został wykorzystany polski przekład Władysława Dulęby przygotowany przez Annę Krasnowolską, która dokonała kompleksowego opracowania roboczej wersji rękopisu pozostawionego przez przedwcześnie zmarłego tłumacza. Ze względu na ogrom pracy, dotąd ukazał się jedynie tom pierwszy. Wydanie to jest nie tylko przekładem, ale także w dużym stopniu krytyczną edycją, z tego względu, że w przypisach stale odwołuje się do różnych wydań oryginału oraz rękopisów *Šāhnāme*, nawiązując także do zastanej tradycji translatorskiej i notując rozbieżności przekładowe. Są w nim też obszerny erudycyjny wstęp oraz naukowy komentarz i objaśnienia. Dlatego tam, gdzie było to możliwe, obok wydania oryginału wykorzystano również ten przekład, stanowiący poważne osiągnięcie translatorsko-edytorskie polskiej iranistyki.

Rozdział dotyczący kontekstu relacyjno-opisowego jest w dużej mierze oparty o klasyczne piśmiennictwo geograficzne i podróźnicze w językach arabskim i perskim, przy czym gros materiału źródłowego należy do literatury arabskiej. Również w tym wypadku sięgnięto po krytyczne wydania tekstów oryginalnych, z których większość to klasyczne pozycje, opracowane jeszcze w XIX i u progu XX wieku przez wybitnych orientalistów europejskich, między innymi te, które ukazały się w lejdejskiej serii *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*. Do dziś pozostają one najbardziej solidnymi i wiarygodnymi wydaniem najważniejszych źródeł geografii muzułmańskiej. To samo można powiedzieć o dziełach klasycznej muzułmańskiej historiografii wydawanych w Europie. W większości przypadków nie było potrzeby równoległego sięgania po przekłady na języki europejskie. Gdzieniedzie przekład towarzyszy tekstowi oryginalnemu, jak w przypadku *Ġurar aḥbār mulūk al-furs* at-Ta'ālībīego, *Murūğ ad-dahab* al-Mas'ūdīego oraz *Kitāb 'ağā'ib al-Hind* Buzurga Ibn Šahriāra, gdzie obok wersji arabskiej jest tłumaczenie

na francuski. Ta ostatnia pozycja wraz z dwoma innymi tekstami literatury podróżniczej została przetłumaczona na język polski przez Andrzeja Zaborskiego. Wydanie to, ze względu na szczegółowe naukowe opracowanie materiału, komentarze i przypisy, ale także jego dostępność i możliwość konfrontacji tekstu (jest to zdecydowanie trudniejsze przy starszych, zwłaszcza dziewiętnastowiecznych wydaniach), również zostało uwzględnione w tej pracy. Dlatego obok wskazania na oryginał podany będzie zawsze odnośnik do tłumaczenia Zaborskiego. Przy niezaprzeczalnych walorach merytorycznych tego wydania razi nieco przesadna i zupełnie nieuzasadniona archaizacja polszczyzny przekładu.

Należy podkreślić, że z wyjątkiem nielicznych przypadków, gdzie sięgnięto tylko po przekład, wszędzie podstawą pracy badawczej był oryginał, także tam, gdzie ze wspomnianych wyżej powodów w odwołaniach uwzględniono również tłumaczenia. Filologiczny aspekt badań, niezależnie od wymiarów historycznego i źródłowego, jest w przypadku tej pracy ewidentny. Wszystkie te aspekty są zresztą komplementarne i dopiero razem wzięte decydują o jej charakterze i specyfice. Podstawę badań stanowiło tu zatem dzieło literackie, konkretnie *Garšāspnāme* Asadięgo z Tusu. Pierwszą i podstawową czynnością była wnikliwa lektura i przestudiowanie tekstu całości dzieła. Jakkolwiek by to trywialnie brzmiało, lektura nie była tu czynnością lekką i łatwą. Wręcz przeciwnie, przestudiowanie tekstu wymagało wysiłku, choć obcowanie z formą, językiem i treścią utworu przyniosło wiele satysfakcji i estetycznej przyjemności. Należy przy tym podkreślić, że przeczytanie każdego wersu, ze względu na wieloznaczności tekstu i konieczność jego ciągłej interpretacji, było wyzwaniem. Są oczywiście miejsca o różnym stopniu trudności interpretacyjnej. W procesie tym została zastosowana analiza według kryteriów wewnątrztekstowych (endotekstualnych) i pozatekstowych (egzotekstualnych). W tych pierwszych zasadniczą rolę odegrały metrum i rym, które w wielu przypadkach pozwoliły na prawidłowe odczytanie i wykładnię poszczególnych wyrazów i całych zwrotów. Analiza pozatekstowa polegała głównie na badaniu kontekstów językowych oraz konsultacji słowników, zwłaszcza *Loghat-e fors* samego Asadięgo. Metody te stosowane były rzecz jasna tam, gdzie występowały trudności i wieloznaczności. Generalnie rzecz biorąc, w tekstach perskich, zwłaszcza starszych, istnieje ogromne pole do różnych lekcji, a co za tym idzie, do różnych tłumaczeń i interpretacji semantycznej. Wynika to z systemu graficznego, w jakim notowany jest język perski, gdzie – mówiąc najogólniej – nie zaznacza się niektórych fonemów, jak również z archaiczności stylu utworu.

Podobnie rzecz się ma w przypadku zamieszczonego w pracy omówienia zawartości *Garšāspnāme* oraz przytoczonych w polskim tłumaczeniu fragmentów dzieła, które zostały przełożone z oryginału perskiego przez autora

tej pracy. Niestety, autor nie miał możliwości skonfrontowania tłumaczeń z istniejącymi przekładami francuskim i niemieckim, ponieważ nie miał do nich dostępu. We fragmentach tłumaczonych mową związaną w miarę możliwości starano się oddać rytmiczność oryginału. Usiłowano też unikać zbytej i niepotrzebnej archaizacji stylu, choć oczywiście przekład zdradza cechy mowy stylizowanej. Mimo iż poeta nadał językowi swego dzieła nieco patyny i gdzieś patosu, między innymi poprzez zastosowanie języka nieużywanego w jego czasach na co dzień, jego styl jest jasny, prosty i zrozumiały. Dlatego wyraźna archaizacja przekładu polskiego prowadziłaby do błędnego przeświadczenia, że tekst Asadiego jest sztuczny i przerysowany stylistycznie, co oczywiście nie jest prawdą.

Dopiero gruntowne poznanie tekstu w oryginale pozwoliło na podjęcie dalszych kroków badawczych, analizy zarówno samego eposu, jak i innych wytworów piśmiennictwa decydujących o jego kontekstach kulturowych. Tu pojawia się następny wymiar wyzwań, przed którymi stanął autor, mianowicie konieczność przestudiowania bardzo licznych źródeł w różnych językach, gdzie często problemy były nie mniejsze niż w przypadku *Garšāspnāme*. Należy zaznaczyć, że praca nad źródłami polegała zawsze na bezpośrednim konsultowaniu odnośnych pozycji, nie zaś za pośrednictwem ustaleń i omówień materiału źródłowego występujących w opracowaniach badaczy (wyjątkiem są do pewnego stopnia źródła dalekowschodnie).

2. Metodologia

Zadania badawcze stojące przed autorem w trakcie pracy nad monografią wymagały refleksji o wymiarze interdyscyplinarnym. Ich najogólniejszym wspólnym mianownikiem jest filologiczny charakter badań. Wynika on z charakteru obiektu dociekań, którym jest tekst. Mowa tu o uogólnionym pojęciu pełniącym funkcję reprezentatywną wobec swych skonkretyzowanych przejawów, jakimi będą z jednej strony tekst *Garšāspnāme*, z drugiej zaś pozostałe teksty stanowiące przedmiot badań nad kontekstami kulturowymi tego dzieła. Zatem w zakres dyskusji weszły kwestie będące przedmiotem teorii literatury, lingwistyki, nauk historycznych (w tym nauk pomocniczych historii, zwłaszcza źródłoznawstwa), archeologii, etnografii, geografii historycznej, mitologii. Specyfiką filologii w tak rozumianym, szerszym tego słowa znaczeniu, jest zdolność i zarazem konieczność sięgania po rezultaty badań różnych dyscyplin naukowych i kojarzenia ich w całość, która daje żądany obraz jakiegoś wycinka rzeczywistości potencjalnie obecny w tekście. Nie może więc być mowy o jednorodnej metodzie badań przy tak zdefiniowanym założeniu. Poza tym jednak, że mamy do czynienia z tekstem, co implikuje

wspomniane właśnie konsekwencje streszczające się w filologicznym i interdyscyplinarnym podejściu do badanej materii, jest przed nami także konkretne dzieło literackie. Można wobec tego przyjąć pewne teoretyczne założenia metodologiczne, które będą się składać na zastosowany zasób pojęciowy i sposób myślenia o dziele. Będą to rzecz jasna założenia przejęte z aparatu naukowego wypracowanego przez teorię literatury.

Inspiracją metodologiczną dla rozważań podjętych w tej pracy jest aparat pojęciowy wypracowany przez Henryka Markiewicza i jego ustalenia, kontynuujące fundamentalne tezy Romana Ingardena w odniesieniu do ustroju dzieła literackiego. Podstawą myślenia o dziele literackim będzie więc potraktowanie go jako tworu schematycznego, posiadającego miejsca niedookreślenia, składającego się ze znaków językowych i schematów znaczeniowych (tj. znaczeń wyrazów i zdań), konkretyzowanych lub – ściślej – rekonstruowanych przez odbiorcę. Schematy znaczeniowe pełnią różnorodne funkcje (funkcje zasadnicze to przedstawiająca i wolicjonalna) i tworzą wyższe układy znaczeniowe. Te zaś, wchodząc w skomplikowane interakcje, kształtują rzeczywistość przedstawioną dzieła (która jest pojęciem szerszym od „świata przedstawionego”)². To właśnie rzeczywistość przedstawiona będzie tym obszarem, który zostanie poddany analizie w pracy nad tekstem *Garšāspnāme*. Przyjąwszy zaś podstawy teoretyczne, związane z budową i sposobem istnienia dzieła literackiego zaproponowane przez Markiewicza, należy też mieć na względzie poczynione przez tego badacza fundamentalne zastrzeżenie wieńczące dyskusję na ten temat.

Toteż wyczerpująca monografia dzieła literackiego jest właściwie zadaniem niewykonalnym. Badacz – powtórzmy – może poznawać i ukazywać jedynie różne układy jego elementów, właściwości tych układów, stosunki między nimi i ich funkcje, i to w kolejnych, wybranych przekrojach. Nie jest jednak zadaniem teorii literatury wypracowanie jakiegoś kanonu opisowego, choćby ze względu na wielokształtność utworów literackich, do której kategorii opisowe muszą być dostosowane³.

Uwzględniając to zastrzeżenie, przyjęto na użytek tego konkretnego dzieła, czyli *Garšāspnāme* Asadiego, pewne dalsze założenia teoretyczne, które pozwolą na skuteczną analizę jego rzeczywistości przedstawionej pod kątem kontekstów kulturowych. Są to założenia wypracowane przez autora tej pracy. Zatem podstawowym ustaleniem będzie przyporządkowanie rzeczywistości przedstawionej dzieła do dwóch porządków narracyjnych, z których każdy będzie rozpatrywany osobno z perspektywy związanych z nim kontekstów kulturowych. Pierwszy z nich to porządek heroiczno-mityczny, drugi zaś – relacyjno-opisowy. Dopiero zdefiniowanie

² H. Markiewicz, *Główne problemy wiedzy o literaturze*, Warszawa 1980, s. 75–87.

³ Ibidem, s. 94.

i scharakteryzowanie tych dwóch porządków i ich natury pozwoli na przyjrzenie się kontekstom kulturowym utworu. W tym miejscu wypada jedynie zasygnalizować, że wyodrębnienie tych porządków stanowi konstrukcję czysto teoretyczną, ponieważ de facto nie funkcjonują one oddzielnie, lecz interferują i przenikają w różnych płaszczyznach rzeczywistość przedstawioną. Szczegółowe omówienie tej kwestii nastąpi w poświęconym jej rozdziale.

Przystępując do dyskusji nad kontekstami kulturowymi i ich źródłami w *Garśāspnāme*, należy przede wszystkim zdać sobie sprawę z natury badanego problemu. Otóż kontekst kulturowy jest kategorią słabo zdefiniowaną i do tego stosowaną w różnych zakresach. Pole semantyczne tego pojęcia jest tak szerokie, a stosowanie tak powszechne, że wymyka się ono ścisłej definicji. Należy do tych słów-wytrychów, które są wszechobecne w dzisiejszym dyskursie humanistyki i jednocześnie wprowadzane bez próby ich zdefiniowania, tak jakby stosujący je autorzy zakładali oczywistość ich znaczenia. We współczesnej humanistyce dominuje intuicyjne traktowanie tego terminu, co wynika być może z tego, iż w istocie jest on dzieckiem postmodernizmu. Kontekst kulturowy pojawia się zatem w takich dziedzinach, jak socjologia, psychologia, antropologia, filozofia (zwłaszcza etyka), historia, nauki polityczne, pedagogika, dydaktyka i edukacja, wreszcie krytyka literacka. Kategoria kontekstu kulturowego znajduje najszersze zastosowanie w badaniach socjologicznych i w antropologii kulturowej, gdzie dyskutowane są kwestie kulturowej formacji jednostek i grup społecznych, przy czym szczególnie nacisk położony bywa na komunikację interkulturową⁴. Równie powszechną obecność tego pojęcia można zaobserwować w teorii edukacji, zarówno w badaniach i publikacjach krajowych, jak i zagranicznych. W badaniach nad literaturą termin ten jest stosowany głównie w odniesieniu do całokształtu lub wycinka twórczości konkretnych autorów bądź jakiejś kategorii twórczości. Badania tego typu były prowadzone zwłaszcza w krajach anglosaskich, głównie w odniesieniu do literatury angielskiej od schyłku średniowiecza do oświecenia⁵. Rzadko natomiast zdarza się dyskusja nad kontekstami kulturowymi obejmująca inne obszary cywilizacyjne, w tym

⁴ J.N. Martin, T.K. Nakayama, L.A. Flores, *Readings in Cultural Contexts*, Mountain View 1998.

⁵ C. Davidson, *History, Religion, and Violence: Cultural Contexts for Medieval and Renaissance English Drama*, Aldershot 2002; J.P. Hunter, *Before Novels: The Cultural Contexts of Eighteenth-Century English Fiction*, New York – London 1990; MacD.P. Jackson, *Francis Meres and the Cultural Contexts of Shakespeare's Rival Poet Sonnets*, „The Review of English Studies”, New Series 2005, vol. 56, nr 224, Oxford University Press; S. Munson Deats, R.A. Logan (ed.), *Placing the Plays of Christopher Marlowe: Fresh Cultural Contexts*, Aldershot 2008.

świat islamu oraz czasy dawniejsze⁶. W Polsce wśród ważniejszych i nie tak dawno wydanych prac poświęconych kontekstom kulturowym w spuściźnie literackiej konkretnego twórcy wymienić można właściwie tylko jedną pozycję wpisującą się we wspomniany nurt badań anglosaskich. Chodzi o opracowanie twórczości Josepha Conrada opublikowane przez Wiesława Krajkę⁷. Jednak zarówno w tej pracy, jak i w pozostałych opracowaniach biorących na warsztat konteksty kulturowe w literaturze, dyskutowane są różne aspekty formacji kulturowej pisarzy w określonych sytuacjach bądź w związku z wybranymi fragmentami ich biografii lub twórczości, a także problemy kształtowania się jakiegoś obszaru literatury w ogóle. Często są to rozważania na temat komunikacji interkulturowej i jej wpływu na twórczość literacką. Właściwie brakuje badań dotyczących kontekstów kulturowych pojedynczego, konkretnego dzieła literackiego w ujęciu zaprezentowanym w tej monografii. Są opracowania na temat kontekstów dzieła literackiego w ogóle, ale i one mają najczęściej charakter dydaktyczny i pisane są z myślą o stworzeniu nawyku ciągłego sięgania do szerokiego spektrum zjawisk kulturowych w procesie interpretacji utworu: „Konteksty pozwalają na myślenie równoległe o literaturze, o historii, o filozofii, o sztuce, o kulturze epoki, w której tkwi dzieło jako utwór określonego czasu”⁸. W dużej mierze chodzi tu o deklarację jedności sztuk i jedności kultury w różnorodności wszelkich jej przejawów, a przez to lepsze zrozumienie zarówno dzieła literackiego, jak i samej kultury poprzez badanie kontekstów. „Konteksty interpretacyjne przeciwstawiają się samowystarczalności literatury i jej wyizolowaniu spośród innych dziedzin sztuki, pozwalają natomiast łączyć różne zjawiska i świat wyjaśniać przez analogię. Wskazać podobieństwa, dostrzec inspiracje, zanalizować różnice”⁹. Tu już bliżej do specyfiki zadań stawianych w tej monografii w trakcie badań nad *Garšāspnāme*.

Sztuka interpretacji polega między innymi na szukaniu kontekstu, czyli na odnoszeniu dzieła do jakiegoś systemu poglądów (filozoficznych, psychologicznych itp.), na odwoływaniu się do skojarzonej z utworem sytuacji (przede wszystkim historycznej), na wskazywaniu podobieństw lub różnic między utworem literackim a dziełem przynależnym do innego rodzaju sztuki¹⁰.

⁶ *The Cultural Context of Medieval Learning: Proceedings of the First International Colloquium on Philosophy, Science, and Theology in the Middle Ages – September 1973*, ed. J.E. Murdoch, D. Reidel Publishing Co., Dordrecht 1975. Pierwsza z trzech części tej publikacji (s. 33–146) odnosi się do muzułmańskiego obszaru kulturowego we wczesnym średniowieczu.

⁷ W. Krajka, *Joseph Conrad. Konteksty kulturowe*, Lublin 1995.

⁸ S. Bortnowski, *Konteksty dzieła literackiego*, Warszawa 1991, s. 20.

⁹ Ibidem, loc. cit.

¹⁰ Ibidem, s. 19–20.

Rozumienie pojęcia kontekstu jest zatem bardzo szerokie i nacechowane dużą dowolnością. W praktyce konteksty najczęściej są odnoszone do ogólnego usytuowania osób lub zjawisk czy procesów na szerszym tle, wykraczającym poza ich ograniczenia czasowe, przestrzenne (terytorialne), kategoriałne, ontyczne itp. Za dobrą ilustrację może posłużyć wspomniany już przypadek Conrada, gdzie całość jego biografii osobistej i artystycznej został wpisany kolejno w konteksty imperialnej Anglii, kariery marynarskiej, konfliktu kultur i relacji z „obcym” oraz uwarunkowań wczesnej młodości w kraju¹¹. W tej pracy został jednak obrany zupełnie inny kierunek, wynikający głównie z charakteru przedmiotu dyskusji, czyli tekstu. Nawet gdyby postawiono sobie zadanie podobne jak w przypadku Krajki piszącego o Conradzie, to i tak z różnych względów nie byłaby możliwa jego realizacja. Przede wszystkim nie pozwalałaby na to szczupłość i sprzeczność danych na temat Asadięgo. Drugim czynnikiem jest charakter jego twórczości, która – w odróżnieniu od autorów piszących w późniejszych czasach, zwłaszcza w epoce nowożytnej – była w zasadzie pozbawiona wątków osobistych. Zatem pozostaje jedynie tekst, który też można umieścić w kontekście lub kontekstach, lecz oczywiście w zupełnie inny sposób i przy pomocy odmiennych narzędzi badawczych, głównie filologicznych i historycznych. Relacje intertekstowe będą tu kluczowym rodzajem odniesień, w związku z czym to one staną się głównym przedmiotem badań. Zakłada to – rzecz jasna – wnikliwe przebadanie wielu innych tekstów i niekiedy świadectw o charakterze nietekstualnym i takie zadanie zostanie tu wykonane. Należy przy tym mieć na uwadze także to, że kontekst nie jest tożsamy z jego zachowanymi świadectwami, ponieważ obejmuje też inne elementy, takie jak obyczajowość, tradycja ustna, zachowania, rytuały, sposób życia, kontakty interpersonalne i relacje między społecznościami, generalnie wszelkie możliwe interakcje. Jednak w przypadku takiego dzieła literackiego jak *Garšāspnāme* Asadięgo jedynie świadectwa źródłowe są nośnikami informacji na temat wszystkich tych elementów składających się na jego konteksty.

3. Stan badań

Stan badań nad *Garšāspnāme* Asadięgo z Tusu pozostawia wiele do życzenia. Pełny tekst krytyczny dzieła został opublikowany dopiero w roku 1938 przez Habiba Yaghmāy i wznowiony w roku 1975. W ustaleniu tekstu wydawca wykorzystał dziewięć rękopisów z różnych epok, z których

¹¹ W. Krajka, op. cit., passim.

najwcześniejsze pochodzą z XIV wieku¹². Nie wykorzystał jednak znajdującego się w Stambule najstarszego datowanego rękopisu, pochodzącego z 755 roku hidżry, o którego istnieniu prawdopodobnie nie wiedział¹³. Dzieło Habiba Yaghmāyi jako pionierskie i – jak dotąd – jedyne wydanie krytyczne *Garšāspnāme*, mimo że zasługuje na uznanie, nie jest wolne od wad. Do wspomnianego już pominięcia jednego z ważnych rękopisów należy dodać wybiórczy i niedokładny aparat krytyczny oraz niezbyt czytelny podział wersów, utrudniający poruszanie się po tekście i odnoszenie się do konkretnych ustępów¹⁴. Dochodzi do tego niedokładny skład zecer-ski, co powoduje niejasności i niekiedy sprowadza czytelnika na manowce interpretacyjne. Chodzi głównie o niefrasobliwe stawianie spacji między literami, co zresztą jest powszechną bolączką starszych publikacji w Iranie. Zdarzają się też dość często zwykłe błędy w pisowni, co świadczy o niechlujnie przeprowadzonej korekcie. Szkoda też, że – przynajmniej w drugim wydaniu – nie zostało dołączone do dzieła żadne bardziej szczegółowe opracowanie na temat *Garšāspnāme* wraz z objaśnieniami historyczno-geograficznymi, czego tak wyjątkowa pozycja w epice perskiej wymagałaby w szczególności. Wydanie, które opracował Yaghmāyi, właściwie nie oferuje wiele poza samym tekstem. Zawiera krótki i dość standardowy wstęp poświęcony życiu i twórczości Asadiego, źródłom *Garšāspnāme*, rękopisom wykorzystanym w ustaleniu tekstu krytycznego, oraz metodzie zastosowanej przy opracowywaniu i edycji materiału¹⁵. Na końcu książki zamieszczony został słownik wyrazów charakterystycznych dla *Garšāspnāme*, skorowidz osób, indeks nazw geograficznych poprzedzony zadziwiająco zwięzłym, mieszczącym się na jednej stronie omówieniem jedenastu (sic!) zupełnie arbitralnie i przypadkowo wybranych toponimów, indeks ludów i plemion oraz spis treści *Garšāspnāme*.

W 1926 roku ukazało się w Paryżu niepełne wydanie *Garšāspnāme* wraz z przekładem w opracowaniu Clémenta Huarta¹⁶. W 1951 roku Henri Massé dokończył tłumaczenie rozpoczęte przez swego poprzednika i opublikował francuski przekład całości dzieła oparty o wydanie Habiba Yaghmāyi¹⁷.

¹² Hakim-e Abu Nasr Ali b. Ahmad Asadi-ye Tusi, *Garšāspnāme*, ed. H. Yaghmāyi, Tehrān 1354 (2nd ed.), s. xvi–xix (przedmowa wydawcy).

¹³ Ğ. Xāleghi Motlagh, *Gardeši dar Garšāspnāme*, „Irānnāme”, Sāl-e avval, šomāre-ye 3 va 4, Tehrān 1362, s. 396.

¹⁴ Ibidem, s. 396.

¹⁵ *Garšāspnāme*, s. ii–xx (przedmowa wydawcy).

¹⁶ C. Huart, *Le livre de Gerchâsp, poème persan d'Asadî junior de Toûs*, t. I, Paris 1926.

¹⁷ *Le livre de Gerchâsp, poème persan d'Asadî de Toûs, tome second et dernier*, trad. H. Massé, Paris 1951.

W latach dziewięćdziesiątych Helmhart Kanus-Credé wydał przekład niemiecki w „Iranistische Mitteilungen”¹⁸.

Nie istnieje żadne pełne i kompleksowe opracowanie *Garšāspnāme*. Ukazało się kilka pozycji na temat różnych aspektów tego dzieła, nie są one jednak ani wyczerpujące, ani systematyczne. Jedno z najwcześniejszych europejskich omówień poświęconych księdze Asadięgo wydał po włosku Vittorio Rugarli u schyłku XIX wieku¹⁹. Henri Massé dodał do opublikowanego przez siebie przekładu obszerną przedmowę z omówieniem najważniejszych aspektów epopei. Jednak dziełem Asadięgo zajmowano się głównie przy okazji badań nad *Šāhnāme* lub nad epiką irańską w ogólności. Wśród zachodnich badaczy *Šāhnāme* jednym z pierwszych, którzy zwrócili uwagę na *Garšāspnāme*, był Jules Mohl, francuski wydawca jednej z najbardziej znanych i najczęściej drukowanych wersji *Księgi Królewskiej* Ferdousiego. W przedmowie do opracowanego przez siebie wydania zamieścił uwagi na temat epiki perskiej, w tym również dzieła Asadięgo²⁰. Poza tym w zachodniej literaturze iranistycznej właściwie nie zajmowano się ani samym dziełem, ani jego bohaterem w takiej postaci, w jakiej został w nim przedstawiony. Jedynie przy okazji badań nad Awestą przywoływano postać Kərəsāspy, ale oczywiście w zupełnie innym kontekście, jakim była mitologia, a nie epika. Wśród badaczy zajmujących się pod tym kątem postacią Garšāspa-Sāmy należy wymienić Mariana Molé, który w roku 1948 obronił na Uniwersytecie Jagiellońskim tezę doktorską zatytułowaną *Gāršāsp-nāmā 'Asadī'ego z Tūs a legenda o Krsāspie. Przyczynek do badań nad formacją i rozwojem epopei irańskiej*. Jest to niewielkie objętościowo studium oparte na rezultatach badań podejmowanych przez innych badaczy europejskich, bez cech samodzielnej pracy źródłowej. Ponieważ nie zostało opublikowane, nie zaistniało w żaden sposób w polskim dorobku naukowym. Autor tezy kontynuował swe zainteresowania osobą Garšāspa, co zaowocowało dalszymi, tym razem wydawanymi drukiem i często przywoływanymi w literaturze naukowej publikacjami, głównie w języku francuskim²¹.

¹⁸ „Iranistische Mitteilungen”, 26 (1996) – 28 (1998).

¹⁹ V. Rugarli, *Il libro di Gerhasp, poema di Asadi*, „Giornale della Società asiatica Italiana” 1895–1996, nr 9, s. 33–80.

²⁰ J. Mohl, *Le Livre des Rois*, Paris 1876, t. I, s. LXIII–LXVIII (*Préface*).

²¹ M. Molé, *Gāršāsp-nāmā 'Asadī'ego z Tūs a legenda o Krsāspie. Przyczynek do badań nad formacją i rozwojem epopei irańskiej*, Kraków 1948 (nieopublikowana praca doktorska); idem, *Rustam a Krsāspa*, Sprawozdania PAU, t. 49, nr 6 (1948), s. 269–272; idem, *Garšāsp et les Sagsār*, „La Nouvelle Clio” 1951, nr 1–2, s. 128–138; idem, *L'épopée iranienne après Firdôsî*, „La Nouvelle Clio” 1953, nr 5; idem, *Deux notes sur le Rāmāyana. 1. L'initiation guerrière de Rama et celle de Rustam*, [w:] *Homages à Georges Dumézil*, „Collection Latomus” vol. XLV, Bruxelles 1960, s. 141–147.

Jeśli chodzi o uczonych irańskich publikujących w języku perskim, sytuacja przedstawia się podobnie jak na Zachodzie. Zabihollāh Safā w podstawowej i klasycznej już pozycji na temat epiki irańskiej umieścił dzieło Asadiego w kategorii epepei narodowych i poświęcił mu standardowe i dość pobieżne omówienie, nieodbiegające objętością od opracowania pozostałych utworów tej kategorii o daleko mniejszej wartości literackiej i poznawczej, takich jak *Bahmannāme*, *Farāmarznāme* i *Kušnāme*. Jeden z paragrafów tej monografii zawiera też krótkie omówienie postaci protagonisty *Garšāspnāme*. Naturalnie najwięcej miejsca w monografii Zabihollāha Safā zajmuje księga *Šāhnāme* i jej bohaterowie²². Najobszerniejsze jak dotąd opracowanie na temat *Garšāspnāme* wyszło spod pióra wybitnego współczesnego badacza *Šāhnāme* – Ğalāla Xāleghi Motlagha (Jalāla Khāleghi Motlagha)²³. Poza tym pewna liczba publikacji, głównie artykułów na temat postaci Garšāspa jako bohatera mitologii irańskiej, ukazała się w perskojęzycznych periodykach naukowych w Iranie i za granicą. Niestety autor nie miał do nich dostępu, w związku z czym nie zostały wykorzystane w tej pracy. Jak się jednak wydaje, żadna z tych publikacji nie ma charakteru kompleksowego i w miarę wyczerpującego opracowania poświęconego *Garšāspnāme*²⁴. Mimo to daje się zauważyć rosnące zainteresowanie tematem, na co wskazują pisane na irańskich uczelniach prace magisterskie. Jednak i tu uwaga młodych autorów skupia się na tradycyjnej tematyce, obejmującej takie zagadnienia, jak studia porównawcze z *Šāhnāme* oraz komentarze do trudnych dystychów i leksyki. Na cztery napisane w dwóch ostatnich dekadach prace z tej kategorii aż trzy zajmują się relacją pomiędzy *Garšāspnāme* a dziełem Ferdousiego w wybranych aspektach. Niestety, mimo że prace te dostępne były autorowi, ich merytoryczna zawartość sprawiła, że ich wykorzystanie nie miałoby uzasadnienia²⁵.

²² Z. Safā, *Hamāse-sarāyi dar Irān*, Tehrān 1369, (ed. 5), s. 283–289, 559–560.

²³ Ğ. Xāleghi Motlagh, *Gardeši dar Garšāspnāme*, „Irān-nāme”, sāl-e avval, šomāre-ye 3 va 4, Tehrān 1362.

²⁴ Temat Garšāspa i *Garšāspnāme* poruszali m.in. następujący badacze irańscy: M. Gharib, *Osture-ye kohan-e Garšāsp dar manzume-ye hamāsi-ye Garšāspnāme* (Starożytny mit Garšāspa w poemacie epickim *Garšāspnāme*), „Simorgh”, šomāre-ye 1, esfand 1351 (1973); M. Nadim, *Garšāsp dar puye-ye adab-e fārsi* (Garšāsp w dociekaniach literatury perskiej), Širāz 1376; M. Omidsālār, *Negāhi pirāmun-e matn-e Garšāspnāme* (Wokół tekstu *Garšāspnāme*), „Golestān (Faslnāme-ye šourā-ye gostareš-e zabān-o adabiyāt-e fārsi dar Āmrikā-ye Šomāli)”, sāl-e avval, šomāre-ye 2, tābestān 1376; B. Sarkārāti, *Bāzšenāsi-ye baghāyā-ye afsāne-ye Garšāsp dar manzumehā-ye hamāsi-ye Irān* (Identyfikacja śladów podania o Garšāspie w poematach epickich Iranu), „Nāme-ye Farhangestān” 1376, sāl-e 3, šomāre-ye 10, s. 5–38. Dla porządku dane tych pozycji zostały ujęte w bibliografii, co może pomóc w zorientowaniu się w literaturze i ewentualnie w dotarciu do niektórych z tych publikacji.

²⁵ Gh. Ghorbāni Moghaddam, *Tablil-e Garšāspnāme-ye Asadi va moghāyese-ye barxi az mazāmin-e ān bā Šāhnāme* (Analiza *Garšāspnāme* Asadiego i porównanie

Zastanawiające jest także to, że opublikowanie drukiem krytycznego wydania dzieła przeszło niemal niezauważone i nie zaowocowało zainteresowaniem badaczy wyrażającym się obfitością publikacji na ten temat. W związku z tym nie da się złożyć skąpej liczby opracowań na karb niedostępności ustalonego tekstu *Garšāspnāme*, choć i w tej dziedzinie jest jeszcze sporo do zrobienia. Jak już wspomniano, Yaghmāyi nie wykorzystał przy pracy nad ustaleniem krytycznego tekstu wszystkich dostępnych rękopisów, wobec czego nadal pozostaje otwarte pole do badań tekstologicznych. Na niewielkie zainteresowanie złożyło się zapewne wiele różnorodnych czynników. Dużą przeszkodą były tradycyjne stereotypy na temat narodowego dziedzictwa literackiego, funkcjonujące zwłaszcza wśród dawniejszych badaczy, niepozwalające na dostrzeżenie wielu wybitnych dzieł i autorów poza gwiazdami pierwszej wielkości sztywnego kanonu kulturowego ustalonego w poprzednich wiekach. Niemalą rolę odgrywała i ta okoliczność, że w momencie ukazania się drukiem obydwu wydań *Garšāspnāme* nadal pozostawało wiele do zrobienia w odniesieniu do największych gigantów literatury perskiej, w tym Ferdousiego. Aż do lat osiemdziesiątych XX wieku trwał proces adaptacji zachodnich metod krytyki i badań naukowych w humanistyce, które stały się istotnym bodźcem do podejmowania na nowo ważnych klasycznych problemów wcześniej wielokrotnie poruszanych i obszernie omawianych w tradycyjnym irańskim literaturoznawstwie. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach zaczęto w Iranie zwracać się ku dotąd zaniedbywanym obszarom badawczym w literaturoznawstwie i historii literatury. Wzrosło też zainteresowanie publikacją dzieł, które nadal pozostały w postaci rękopiśmiennej, i generalnie badaniami tekstologicznymi.

Inna przeszkoda dotyczy samej postaci Garšāspa, który nie należał do pantheonu głównych bohaterów perskiej epiki znanych z *Šāhnāme*, zaś dzieło Asadięgo – wbrew klasyfikacji zastosowanej przez Zabihollāha Safā – nie mieści się w nurcie eposu narodowego, wokół której toczy się większość dyskusji naukowych dotyczących epiki irańskiej. *Garšāspnāme* jest księgą jednego

niektórych jej motywów z *Šāhnāme*), praca magisterska Uniwersytet Yazd w 1998 roku; Ā. Gamāli, *Moghāyese-ye Šāhnāme va Garšāspnāme az didgāh-e sabk va sāxtār-e zabāni* (Porównanie *Šāhnāme* i *Garšāspnāme* pod względem stylu i struktury językowej), praca magisterska, Instytut Nauk Humanistycznych i Studiów Kulturowych w Teheranie, 2004; M. Zandiye, *Rišeyābi-ye totem dar Šāhnāme-ye Ferdousi va Garšāspnāme-ye Asadi va moghāyese-ye ān bā Ilyād va Odise-ye Homer* (Geneza totemizmu w *Šāhnāme* Ferdousiego i *Garšāspnāme* Asadięgo w porównaniu z *Iliadą* i *Odyseją* Homera), praca magisterska, Uniwersytet Bu Ali Sinā w Hamadānie, 2004; N. Dašti, *Šarh-e abyāt va loghāt-e došvār-e Garšāspnāme-ye Asadi-ye Tusi* (Objaśnienie trudnych dystychów i leksemów w *Garšāspnāme* Asadięgo z Tusu), praca magisterska, Uniwersytet w Szirazie, 2007. Z tego, co wiadomo piszącemu te słowa, żadna z wymienionych tu prac nie została opublikowana.

bohatera, w dodatku takiego, który właściwie nie pojawia się w głównym nurcie tradycji, przechowanym w świadectwach nowoperskich i arabskich. Stanowi więc nie tyle *hamāse*, dzieło epiki narodowej, ile dużych rozmiarów *dāstān*, monotematyczną opowieść, taką jak te, z których składają się niektóre partie *Šāhnāme*, a jego „egzotyczna” tematyka nie wywołuje tylu emocji co inne dzieła epickie, choćby te, które powstały po Ferdousim, ale o bliższej, typowo rycerskiej tematyce. Można zaryzykować stwierdzenie, że *Garšāspnāme* budzi nawet pewne uprzedzenia jako utwór z pozoru wtórny, obcy i mało irański²⁶. W związku z tym nawet irańscy z Zachodu zajmujący się Awestą i postacią Sāmy Kərəsāspy wołają szukać analogii i dodatkowych informacji u Ferdousiego, którego traktują jako depozytariusza rzetelnej i oficjalnie uznanej wersji mitologii i kronik dawnego Iranu, sięgającej do średnioperskiej *Księgi Władców (Xwadāynāmag)*²⁷. Ta szlachetna proweniencja *Šāhnāme* zdaje się mieć ciągle magiczny wręcz wpływ na badaczy tradycji starożytnego Iranu. Dodatkowym niekorzystnym czynnikiem był fakt, że Asadi bywa kojarzony głównie ze swoim doskonałym słownikiem *Loghat-e fors*, który jako pierwsze i najcenniejsze dzieło leksykograficzne w piśmiennictwie perskim było i jest nadal obiektem zainteresowania wielu lingwistów, literaturoznawców i historyków.

Na Zachodzie przyczyny pozostawania dzieła Asadiego w cieniu, i to pomimo ukazania się drukiem tekstu oraz tłumaczeń, związane są – podobnie jak w Iranie – z dominującą rolą *Šāhnāme* oraz refleksji nad Awestą i z przekonaniem o jego niewielkiej wartości dla badań mitoznawczych. Prawdopodobnie występuje tu przeświadczenie o niemożności uchwycenia relacji między starożytnym materiałem mitycznym zachowanym w klasycznych źródłach staroirańskich, średnioirańskich, greckich, arabskich i nowoperskich a zawartością *Garšāspnāme*. Dodatkową barierą mogło być wydanie krytycznego tekstu dzieła w Iranie, nie zaś na Zachodzie, oraz stosunkowo szybkie wyczerpanie nakładu pierwszej edycji i jedyne go wznowienia. Niedostępność pierwszych dwóch wydań Habiba Yaghmāyi oraz niepublikowanie kolejnych jego edycji, a w związku z tym praktyczna nieobecność *Garšāspnāme* na rynku wydawniczym, nie wspominając już braku ponownego opracowania krytycznego tekstu, wszystko to dobitnie świadczy o nikłym zainteresowaniu tym dziełem²⁸.

Na temat tych partii dzieła Asadiego, które poświęcone są opisowi wędrówek Garšāspa po morzach i egzotycznych wyspach i które stanowią

²⁶ Z. Safā, op. cit., s. 285.

²⁷ Th. Nöldeke, *Das iranische Nationalepos*, [w:] *Grundriss der iranischen Philologie*, II, red. W. Geiger, E. Kuhn, Strassburg 1896, s. 130–211.

²⁸ Autor monografii miał duże trudności ze znalezieniem egzemplarza wydania *Garšāspnāme* w Iranie.

całkiem sporą część eposu, a poza tym zawierają wiele ciekawych wątków wchodzących w zakres prezentowanych tu badań, nie istnieją żadne opracowania ani artykuły. Nikt nie zajął się tym interesującym materiałem; wręcz przeciwnie, ten aspekt *Garšāspnāme* zawsze był pomijany, a nawet ostentacyjnie lekceważony²⁹.

²⁹ Z. Safā, op. cit., s. 285; w wypisach z *Garšāspnāme*, przygotowanych i opublikowanych w Iranie do celów edukacyjnych w znanej serii wypisów z arcydzieł literatury perskiej, te partie dzieła zostały potraktowane wyjątkowo pobieżnie, B. Zanjāni, *Xolāse-ye Garšāspnāme*, Entešārāt-e Amir-e Kabir, ed. 3, 1369. Ten aspekt nie wzbudził też zainteresowania wspomnianych już współczesnych badaczy irańskich i nie pojawił się w dociekaniach najmłodszych adeptów irańskiej humanistyki w ostatnich dekadach, tj. w przywołanych wyżej pracach magisterskich przedstawionych na kilku uniwersytetach w Iranie.